

IZJAVA JAROSLAVA GVOZDENOVICA
Učesnika u proboju logora
Crveni Krst, 12. II 1942. god.

Obradio: Matija Branko,
opeljni saradnik
Njemačkog muzeja, Nij i
Vlastimir Kvetić, stenog-
daktilegraf

IZJAVA JAROSLAVA GVOZDENOVICA

U ovaj logor su me sa još dva druga doveli četnici "vojvode" MARIANA DJUBOVICA i prvo predali u štab vojvode Koste Peđanca u Bišu, a njegovi četnici, pod jakim stražom vesenog odveli u specijalnu policiju, odakle su me posle nekoliko dana sproveli u fašistički logor na Crvenom Krstu.

Dolaskom u logor, bio sam svestan šta očekuje mene i moje drugove od fašističkih zveri. Prvo sam neprimetno bacio pogled na bodljikavu žicu i teren oko zgrade logora i pomislio na bekstvo odavde, ali o tome ni govora, jer je oграда oko zgrade bila visoka, sa dva reda isprepletane bodljikave žice, na svim ćoškovima zgrade bile su puškarnice i ometračnice, a posebne postavljene stražari na svim ulazima u zgradu. Onog noćeta bio sam ubeđen da iz logora ni ptica ne može pobeći i da su nam dani života isbrojani.

Upečeni smo u sobu broj 12. u kojoj je bilo oko 160 drugova. Tamo sam imao šta i da vidim - grebaničar živih leševa. Matija u svojoj sobi bio je više nego strašan, ležao se na golom betonu, niko nije znao da se kreće sa određene mesta, govorilo se šapatom i minimama. Bilo je bolesnih, isprekrđenih drugova, ali niko nije smeo ni da kuka ni da ječi, jer stražar odmah otvara vrata i traži prekršioce nekog reda. U 24 časa u Matiju oko zgrade izlazilo se svega 3-5 minuta, samo koliko da se ispece kifle sa maslacem, jer je u sobi vršilo muškaraca 160 ljudi. O hrani i da ne govorimo, parčence tvrde proje ili abudjalog hlaba i zamučena topla voda - koliko da se živi do prvih batina ili streljanja. Fašističke zveri su skoro svaku sobu u kasne štete isvedili po nekoga u pozivinu na smrt i namalovali ga tukli do iznemoglosti. Ovo su najviše radili kada dođu pijani iz grada.

Odmah posle zatvaranja, moja grupa i jedna grupa iz Matije isvedene su napulje, odakle su nas Matija sa upe-

Izjava JAROSLAVA GVOZDENOVIĆA

Obradio Nožica Branko,
spoljni saradnik

Učesnika u proboju logora u zgradi Narodnog muzeja, Niš i Crveni Krst, 12. II 1942. god. je bio Vlastimir Krstić, steno-
stepenicama u zgradi stajao je jedan daktilograf revolvera na
desi. Na ulaznim vratima stajao je drugi jedan sa uprskom i
mašinkom preza masa. Dvojica sa teškim pendrecima stajali su
spremni za tuču. Ostali ljudi, koliko ih je bilo ovde, kao svo-
ni bacili su. U ovaj logor su me sa još dva druga doveli četnici
"vojvode" MAŠANA DJUROVIĆA i prvo predali u štab vojvode Koste
Pećanca u Nišu, a njegovi četnici, pod jakom stražom vezanog
odveli u specijalnu policiju, odakle su me posle nekoliko dana
sproveli u fašistički logor na Crvenom Krstu. nekoliko časova,

isprebijani. Dolaskom u logor, bio sam svestan šta očekuje mene
i moje drugove od fašističkih zveri. Prvo sam neprimetno bacio
pogled na bodljikavu žicu i teren oko zgrade logora i pomislio
na bekstvo odavde, ali o tome ni govora, jer je ograda oko zgr-
ade bila visoka, sa dva reda isprepletane bodljikave žice, na
svim ćoškovima zgrada bile su puškarnice i osmatračnice, a po-
sebno postavljeni stražari na svim ulazima u zgradu. Onog mo-
menta bio sam ubedjen da iz logora ni ptica ne može pobeći i da
su nam dani života izbrojani.

Ubačeni smo u sobu broj 12. u kojoj je bilo oko 160
160 drugova. Tamo sam imao šta i da vidim - grobnica živih le-
ševa. Režim u ovoj sobi bio je više nego strašan, ležalo se na
golom betonu, niko nije smeo da se kreće sa odredjenog mesta, ni
govorilo se šapatom i mimikama. Bilo je bolesnih, isprebijanih
drugova, ali niko nije smeo ni da kuka ni da ječi, jer stražar
odmah otvara vrata i traži prekršioca sobnog reda. U 24 časa
u šetnju oko zgrade izlazilo se svega 3-5 minuta, samo koliko
da se izbace kible sa izmetom, jer je u sobi vršilo nuždu 160
ljudi. O hrani i da ne govorimo, parčence tvrde proje ili ubu-
djalog hleba i zamućena topla voda - koliko da se živi do prv-
ih batina ili streljanja. Fašističke zveri su skoro svaku noć
u kasne šte izvodili po nekoga u pomrčinu na sneg i nemilosr-
dno ga tukli do iznemoglosti. Ovo su najviše radili kada dodju
pijani iz grada. U ova momenta bio je poslednji
čas da se nešto preduzme za spasavanje ispred sigurne smrti.
Odmah posle zatvaranja, moja grupa i jedna grupa
iz Makedonije izvedene su napolje, odakle su nas Nemci sa upe-

renim mašinkama i kundacima ugurali u hodnik gde su se nalazile njihove kancelarije. Ovdje je bio postavljen dugačak sto. Na stepenicama u zgradi stajao je Nemač sa uperenim revolverom na nas. Na ulaznim vratima stajao je drugi Nemač sa uperenom š mašinkom prema nama. Dvojica sa teškim pendrecima stajali su spremni za tuču. Ostali Nemci, koliko ih je bilo ovde, kao zveri bacili su se na nas i jednog po jednog svlačili i bacali na sto. I dok su nekoliko njih držali za glavu, noge i ruke, po dvojica se menjaju i pendrecima biju do nesvesti, pa tako isprebijane i onesvešćene bacaju na sneg. Odavde su nas kao lešine ubacivali u sobu broj 12. Ja sam posle nekoliko časova, isprebijan, sa ispucalom kožom na telu i krvav - došao k svesti. Svaki drug, koji je dospao u ovu sobu - ovako je prošao, a nije mali broj onih koji su podlegli batinama, streljani, nestali u pomrčini na razne načine, a kojih više nema među nama.

KAKO JE ORGANIZOVANO BEKSTVO

Poznato mi je, da su drugovi iz sobe broj 12 trebali da budu streljani u dve grupe. Za prvu grupu bio je sačinjen spisak. Ovi drugovi su u stroju morali biti na čelu naše kolone i dva koraka dalje od druge grupe. Na njih se više motrilo i pazilo da neko ne bi pobeo. O ovome je znala i čitava soba broj 12 i očekivao se dan streljanja. Za ovaj dan saznali smo onog dana, kada su nas spolja obavestili neki drugovi da Nemci utovaraju Jevreje iz logora sa kramovima i lopatama u kamione da kopaju rupe gde će biti zatrpani naši postreljani drugovi iz logora. Gledali smo i kroz ključaonicu ka da su kamioni, natovareni Jevrejima izišli na kapiju. Više nije bilo za č kanje, cela soba je uverena da su pripreme za streljanje privedene kraju. Nastala je panika u sobi. Neki su se već opraštali i pozdravljali svoje najmilije: oca, majku, sestre, braću, ženu i decu. Ja sam najviše zažalio što neću znati ishod rata - ko će biti pobeđnik iako sam tvrdo verovao u pobeđu naše revolucionarne borbe. U ovim momentima bio je poslednji čas da se nešto preduzme za spasavanje ispred sigurne smrti. Aji, kako, šta preduzeti i na koga se osloniti i kome poveriti

- 3 -

zadatak. U logoru ima špijuna i kukavica, koji jedva čekaju da nešto otkriju i jave Nemcima i da na taj način spašavaju samo svoj život, a drugi neka ginu. Plan je na brzinu spontano i u najvećoj konspiraciji napravljen u samoj sobi. Po mom mišljenju glavni pokretači i organizatori bekstva iz ovog logora bili su: DUŠKO TOMOVIĆ, politički komesar Kopaoničkog partizanskog odreda, BRANKO BJEGOVIĆ, student, VULE VUKAŠINOVIĆ sa svojim ljudima koji je do kraja ostao dosledan Narodnooslobodilačkoj borbi, a koji je primio zadatak da na komandu, sa njegovim četnicima - otvori glavnu kapiju logora. Naravno da sam i ja imao odgovoran zadatak. Bilo je još mnogo drugova koji su primili zadatke za sprovođenje ove akcije, ali nije bilo potrebno radi svake sigurnosti, da jedni za druge znamo. Pored pušenja i traljave i bombi, savijale su ruke sa uslugom, po vazduhu su letelo ovese. U ovakvoj situaciji, kod mene je polako prišao BRANKO BJEGOVIĆ i upitao me: "Druže, voliš li ti da živiš"? Odgovorio sam mu, ko je taj koji ne voli da živi. Onda mi je dao zadatak i poverio plan akcije. (BJEGOVIĆ je kod mene uputio DUŠKO TOMOVIĆ). Borukih logorovača.

Plan akcije je izgledao ovako: Formirane su grupe ljudi koje su imale zadatak: otvaranje kapije, likvidacija stražara na svim stražarskim mestima, sečenje žice oko zgrade, kidanje telefona, razoružavanje i vezivanje Nemaca u kancelarijama u koliko ih tamo bude, otvaranje svih soba u logoru i puštanje zatvorenika. Na svakog Nemca bilo je odredjem po nekoliko drugova. Bilo je zamišljeno da Nemce vezane povedemo sa nama i sav plen iz logora poneseemo u šumu. Do realizacije ove akcije nije došlo zbog izdaje. provakao ispod žica i pobećao.

Drusoga dana Evo šta se dogodilo, Po dogovoru, akcija je trebalo da se izvede posle šetnje po krugu pred ulazak u sobu na znak: "Napred drugovi"! Ovaj znak trebalo je da da BRANKO BJEGOVIĆ. Tada su obično i svi Nemci tu, na okupu, broje nas, maltretiraju, tuku pesnicama i kundacima, muvaju nogama i od nas rade sve što im padne na pamet. Ali, mi nismo dočekali sa stignemo u stroj odakle je trebalo da ~~ja~~ usledi napad, već čim smo počeli da izlazimo iz sobe u šetnju - dva izdajnika iz okoline Kruševca još u sobi saznali su za naš plan i odmah otrčali da

- 4 -

jave Nemcima o našoj akciji. Nemci ni sekund nisu oklevali, odmah su se koncentrisali i iz mitraljeza počeli da kose naše drugove, koji su tek izlazili iz sobe. U tom momentu BRANKO BJEGOVIĆ koji se nalazio iza mene na prvom uglu zgrade viknuo je: "Drugovi, na žice, izdati smo"! Zgrabio je dva Nemca i pritegao ih uz banderu. U tom momentu pritrčalo je nekoliko drugova i Nemcima oteli dve puške, iz kojih su od same stražare otvorili vatru na Nemce, tako da su ova dva druga očistili gornju stranu od Nemaca koji su se sada koncentrisali na drugoj strani zgrade, odakle su iz mitraljeza i bombi pucali u gomile drugova, koji su se grčevito i golim rukama zvali za žice. U tom trenutku, u logoru nastao je pravi haos u logoru. Pored pucnjave mitraljeza i bombi, zavijale su sirene sa uzbunu, po vazduhu su letele osvevljavajuće rakete tražeći drugove koji beže iz logora smrti, reflektori su šarali po nebu i okolini, topovi su pucali negde sa položaja oko Niša. Sve ovo dogodilo se u trajanju za svega desetak minuta. Pravi rat između do zuba naruženih Nemaca i golorukih logoraša.

Od 176 drugova, koliko nas je po spisku bilo u sobi broj 12, 108 je pobeglo iz logora, od kojih je većina ponovo stupila u partizanske odrede: Svrljiški, Ozrenski, Malojastrebački, kopaonički i dr., dok su ostali izginuli.

Onu dvojicu izdajnika - Nemci su streljali još iste noći. Ovo smo saznali od jednog druga, čijeg se imena ne sećam, koji se, dok je trajala borba bio sakrio u klozetu ispod dasaka i sve gledao šta se oko zgrade dešava. Kada se situacija u logoru smirila, ovaj drug se provukao ispod žica i pobegao. Drugoga dana stigao je u Ozrenski partizanski odred.

To su podaci i detalji koje sam ja preživljavao i zapamtio, a verujem da ima još dosta drugova koji ove podatke mogu dopuniti i koji će biti od istorijske vrednosti za muzej "12. februar" u Nišu.

Jar. Gvozdenović, s.r.
Jaroslav Gvozdenović
Prvi bulevar 120/15
Novi Beograd

- 5 -

9. II 1942. godine isveli su nas napolje sa snagom hladnoća da se potrebne svuđemo i goli čekamo očelo sa pare-
 nje i red na
DRUGA IZJAVA JAROSLAVA GVOZDENOVIĆA
 data 8. VII 1955. godine u Raškoj.

islaske, ved
 sobi. Sitan slava je bačena na cijelac ispred kupatila i zapaljena, ali ne samo pušila, ve smo onako goli po njoj skakali i u dimu tražili. Proganjan sam zbog štampanja ilegalnog materijala još i pre rata. Po kapitulaciji stare Jugoslavije, kao i ostali drugovi, radio sam na propagandi i pripremi za dizanje narodnog ustanka. Pre svog odlaska u odred mnoge sam drugove pripremio i poslao u odred. Stupio sam u Rudarsku četu Kopaoničkog odreda, u čujem sastavu sam otišao na blokadu Kraljeva. Pri povlačenju u Prvoj neprijateljskoj ofanzivi bio sam u zaštitnici i prikupljanju drugova za povlačenje u Bosnu. U toj akciji bio sam sa nekim drugovima blokirani od strane četnika i Nemaca odakle se posle borbe izvuđemo i vratimo u srez Studenički.

svanih bio je
 Uhapšen sam od strane četnika i odveden u Rašku, gde su me saslušavali MILANOVIĆ I TOMAŠEVIĆ. Mene nisu sproveli za niški logor sa ostalim drugovima, jer su me kao potrebnog tipografa primoravali da stupim u njihove redove, obećavajući mi slobodu. Tek kada su videli da u tome neće uspeti, sprovedu me za Niš 2. II 1942. godine. U sprovodu su me zadržavali 4-5 dana, tako da sam u nemački logor na Crvenom Krstu stigao oko 5-6. februara. U sobi broj 12. zatekao sam oko 150 ljudi, to su bili govoto svi drugovi oterani u ranija četiri transporta. Medju njima su bili i neki iz Jagodine, Čuprije, i Kruševca. Medju njima je bilo i kriminalaca. Pored ostalih drugova, našao sam u sobi i drugove MILIJU PERUNIĆIĆA, učitelja, jedinog borca, rukovodioca, doktora MIŠOVIĆA iz odreda iz Čačka, koga smo inače u borbi pod komandom PAVLA JAKSIĆA oslobodili iz četničkog zatvora u Kaoni, srez Dragačevski.

U logoru sam tučen isto veče, na stolu, od odmor-
 nih stražara. U logoru sam od sobnog starešine druga BEGOVIĆA upoznat sa planom o bekstvu. Predostrožnost je morala da bude velika, pošto je u logoru bilo kriminalaca, koji su hteli izdajom da se otkupe. Po tom planu, bekstvo je zakazano za 10. II.

9. II. 1942. godine izveli su nas napolje na sneg, na hladnoću da se potpuno svučemo i goli čekamo odelo sa parenja i red na kupanje u kupatilu gde je jedan tuš. Posle našeg izlaska, većinom kriminalci su iznosili slamu i ribali beton u sobi. Sitna slama je bačena na cijelac ispred kupatila i zapaljena, ali se samo pušila, te smo onako goli po njoj skakali i u dimu tražili toplote. Za vreme našeg skakanja, naiđoše dva stara nemačka oficira, visoki starci, koji nas sa rukama na leđima posmatraše, klimajući glavom i izgovarajući "Grose bandit, ovo samo komunistički banditi mogu da izirže". Naskoro, posle njihovog odlaska, u krug udjoše sanke sa zloglasnim šefom Gestapoa, Hamerom. Komandant naredi postrojavanje na zbornom mestu. Hamer, pošto primi raport, izvadi spisak i prozva oko 80 ljudi, kojima komandant naredi da se postroje prema izlaznoj kapiji kruga, dodavši da se od sada prozvani uvek posebno postrojavaju. Prozvani su bili većinom goli, na čelu prozvanih bio je DUŠKO TOMOVIĆ. Posle završenog kupanja, šišanja i dobijanja odela, vratismo se u sobu gde se ispod nove rasturene slame osećao hlorni kreč. Kriminalci napravili sebi udobno ležište od slame, dok je na nekim mestima bio vrlo tanak sloj slame. Nastala je diskusija o razlogu odvajanja ovih ljudi. Neprozvani su većinom tvrdili da je to za Bor, te za Nemačku, te za sudjenje itd. dok su većinom prozvani znali da je za zajedničku smrt, kao što je bila i zajednička borba.

10. II. Rešeni da izdržimo u primljenoj dužnosti iz plana očekujemo puštanje na većem ju šetnju. Svi se spremali pa i teški bolesnici, sa otvorima uz kičmeni stub, nad bubrezi- ma. Utegli se mnogi da ne bi što smetalo preko bodljikave žice. Isto tako i sa obućom. Puštamo se, svi radosni izlazimo izuzev kriminalaca, koji se toga plaše. Pri izlasku u krug ništa se ne primećuje. Izlazimo na mali uzani prostor iza zgrade, gde je u ćošku, ka električnoj centrali iskopana rupa, malo zaklonjena preko koje su daske, što služi za klozet. Iza šetališta je dvostruka ograda od bodljikave žice, prva nešto viša od 1. metra, uz koju je uzgrnut sneg, druga, odmaknuta za 1,5 do 2 metra, opet od izukrštane bodljikave žice, visoka preko 2,5 metra. Između obadve žice, rasturene guste gužve bodljikave žice. Na

čoškovima stubovi sa jakim farovima električne svetlosti. Prostor za šetnju čuvaju po dva stražara, između žice i užih strana zgrade. Po završenoj šetnji, trčeći se vraćamo na zbornom mesto, odakle je trebalo da se podje na akciju. Ali šta biva.

U krugu svi stražari, komandant i njegovi pomoćnici - gefrajteri - do zuba naoružani, izazivački nas gledaju, držeći ruke na otkočenim mašinkama. Ovo učini da ne dodje do najavljivanja ugovorenog znaka za napad. Po povratku u sobu, kod mnogih nastade razočaranje, apatija. Dugo se ispitivalo na koji su način Nemci obavješteni. Kriminalci, raspoloženi i spremni da motre i dalje, smatrali su da prokazivanjem sebi donose slobodu.

11. II 1942. godine. Izdaja i neuspah u zakazani čas učiniše da se i dalje čvršće ostaje pri planu. Po podne dođe u krug šef gestapoa, Hamer, sa još jednim oficijom, koga očekujemo da ode. Pripreme ne izostaju. Puštanje na večernju šetnju radosno dočekujemo. Motrimo na kriminalce koji već izjavljaju javno da će da prijave. U odredjeno vreme smo pušteni. Radosno izlazimo, opet svi izlaze. U krugu se takodje ništa ne primećuje. Prilikom izlaska čini se da smo svi za ono: "sad ili nikad", ali pri povratku u šetnju - slika ista, jučerašnja, samo straža pojačana naoružanim zloglasnim Hamerom i njegovim pratiocem, koji zveckaju oružjem i gledaju nas kao u zveri od kojih su izbezumljeni od straha. Ovo opet učini svoje te do ugovorenog znaka ne dodje. Vratismo se u sobu, većinom razočarani, ali se ipak još uvek ostaje pri planu i valjda što bliže smrti - sve čvršće.

12. II 1942. Ispred ručka Jevrejn~~X~~, koji je doneo hleb, obavestio nas je o tome i potvrdio, da su zaista rake iskopane i da se ide sutra u 4. časa kamionima. Očekuje se večernja šetnja, koja treba da donese: biti ili ne biti. Kriminalci budno prate naše kretanje. Ostaje sve po starom, samo da se da znak. Očekujemo večernju šetnju, ali nje nema u odredjeno vreme, kad se obično izlazi. Posle oko pola časa zakašnjenja, vrata se otvaraju. Svi smo radosni, svi spremni izlazimo. Ovo je potvrdilo da još ima nade.

- 7 -

Na šetalištu - bodrenje, hrabrenje, pozdravi, sve ono što obećava kolektivnu, snažnu uspešnu borbu. Nekoliko minuta po ~~stvaranju~~ povratku na zbornu mesto, primetimo da ACA TOMIĆ ZVANI "KOCKAR", ode u pratnji jednog stražara da prijavi bekstvo. Zaprepašćujuća vest krođje kroz zbijenu masu iz koje se na drugom kraju, prema sobi broj 12. ču glas BRANKA BJEGOVIĆA: "Izdati smo, napred, drugovi", skočivši na obadva stražara koje uz pomoć ostalih drugova savladaše. Za to vreme neki drugovi su već pravili prolaze preko žice, koje je primetio stražar od klozeta i otvorio vatru, čime je uzbuđio ostalu stražu. Prelaz od klozeta je bio pod vatom, a kada podjoh na prelaz prema sobi 12, na njega se osu vatra sa medjuspratnog prozora. Videći takvu situaciju dodjem do užeg dela zgrade prema Gradskom polju i tu preskočim žicu. Preskačući, primetim jednom Nemca da sa mitraljezom ide u pomoć onome stražaru koji dejstvuje od klozeta. Po izlasku na gradsko polje vidim mnoge drugove da se rastureni povlače ka brdu Vinik, kako bacaju kapute i sve što im smeta da brže idu i gaze po zaledjenoj kori snega koja je, ako bi se probijala smetala hod.

Kod pruge sam našao učitelja LUČIĆA kome je "dumdum" ekspldirao u grudima, koji nam ne daje da ga vodimo, govoreći: ostavite me, ja sam gotov, haj'te vi u borbu, pozdravite drugove. Poljubim se sa njim i krenem uz brdo. Sirene počеше da zavijaju a i svetleće rakete da padaju. Na Viniku se okupi nas desetine, dodjemo do Toponice, a odatle u Vele Polje, gde dobijemo vezu za Cerje, gde nas ~~sk~~ skoro oko 60 ljudi, begunaca sustigne, odakle posle odmora i obilne hrane krenemo u Ozrenski partizanski odred.

8. VII 1955.

Raška
u Komitetu

Jaroslav Gvozdenović, s.r.

Raška